

The Position of the Human Development Model in Iran's Judicial System and Its Effects

Emran Taghavi Hematabadi¹, Hassan Hajitabar Firouzjaei^{2*}, Seyed Reza Hassanpour³

1. PhD Student in Criminal Law and Criminology, Department of Law, Sari Branch, Islamic Azad University, Sari, Iran.

2. Associate Professor, Department of Law, Ghaemshahr Branch, Islamic Azad University, Ghaemshahr, Iran.

3. Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Humanities, Shahed University, Tehran, Iran.

ARTICLE INFORMATION

Article Type: Original Research

Pages: 823-840

Article history:

Received: 22 Oct 2021

Edition: 29 Des 2021

Accepted: 11 Mar 2022

Published online: 19 Mar 2022

Keywords:

human development, judicial transformation document, crime prevention, fifth development plan.

Corresponding Author:

Hassan Hajitabar Firouzjaei

Address:

Iran, Ghaemshahr, Islamic Azad University, Ghaemshahr Branch, Department of Law.

Orchid Code:

.....۰۲۰۲۲۸۲۰۲۷

Tel:

Email:

hajitabar@yahoo.com

ABSTRACT

Background and Aim: Human development is a new approach to the judicial system, which has not yet received the attention of policymakers as it should. Based on this, the purpose of this article is to examine the position of the human development model in Iran's judicial system and its effects.

Materials and Methods: This article is descriptive and analytical. Materials and data are also qualitative and data collection was used in collecting materials and data.

Ethical Considerations: In this article, the originality of the texts, honesty and trustworthiness are observed.

Findings: The five-year development plans and the judicial transformation document are the most important legal documents in the field of human development of the judicial system. In various development programs, especially the 5th and 6th development programs, attention has been paid to various economic, social and cultural aspects as the bases and development. In the judicial reform document, the issue of delaying proceedings of relevant authorities in response to inquiries and issuance of contradictory opinions are among the main challenges and problems of the judicial system, and corrective strategies are foreseen to solve them.

Conclusion: crime prevention, creation of well-declared vision in society, strengthening people's attention to public resources and others, voluntary participation of people and victims and criminals in crime prevention, strengthening and development of non-governmental organizations, one of the most important effects of human development in the judicial system. Is.

Cite this article as:

Taghavi Hematabadi E, Hajitabar Firouzjaei H, Hassanpour SR. The Position of the Human Development Model in Iran's Judicial System and Its Effects .Jurisprudence Studies. 2021.

جایگاه مدل توسعه انسانی در نظام قضایی ایران و آثار آن

عمران تقوی همت آبادی^۱، حسن حاجی تبار فیروزجایی^{۲*}، سیدرضا احسان پور^۳

۱. دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، گروه حقوق، واحد ساری، دانشگاه آزاد اسلامی، ساری، ایران.

۲. دانشیار، گروه حقوق، واحد قائم‌شهر، دانشگاه آزاد اسلامی، قائم‌شهر، ایران.

۳. استادیار، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: توسعه انسانی از رویکرد نوین به نظام قضایی است که هنوز آن‌گونه که باید مورد توجه سیاست‌گذاران قرار نگرفته است. بر همین اساس هدف مقاله حاضر بررسی جایگاه مدل توسعه انسانی در نظام قضایی ایران و آثار آن است. **مواد و روش‌ها:** مقاله حاضر توصیفی-تحلیلی است. مواد و داده‌ها نیز کیفی است و از فیش‌برداری در گردآوری مطالب و داده‌ها استفاده شده است. **ملاحظات اخلاقی:** در این مقاله، اصالت متون، صداقت و امانت‌داری رعایت شده است.

یافته‌ها: برنامه‌های پنج ساله توسعه و سند تحول قضایی مهم‌ترین اسناد حقوقی در زمینه توسعه انسانی نظام قضایی است. در برنامه‌های مختلف توسعه به‌ویژه برنامه توسعه پنجم و ششم به ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به‌عنوان بسترها و زیرساخت‌های توسعه انسانی ب‌عنوان عامل مهم پیش‌گیری از جرم توجه شده است. در سند تحول قضایی؛ اما اهداف عمدتاً حول توسعه قضایی است تا توسعه انسانی. در سند تحول قضایی، مسئله اطلاع‌داری و عدم رسیدگی به‌موقع به شکایات و اعتراضات، عدم همکاری مراجع ذی‌ربط در پاسخ به استعلامات و صدور آرای متناقض از چالش‌ها و معضلات اصلی نظام قضایی مورد توجه قرار گرفته است و برای رفع آن راهبردهای اصلاحی پیش‌بینی شده است.

نتیجه: پیش‌گیری از جرم، ایجاد بینش خوش‌بینانه در جامعه، تقویت دیدگاه توجه افراد به منابع عمومی و دیگران، مشارکت داوطلبانه مردم و بزه‌دیدگان و بزهکاران در پیش‌گیری از جرم، تقویت و توسعه سازمان‌های مردم‌نهاد از مهم‌ترین آثار توسعه انسانی در نظام قضایی است.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات: ۸۲۳-۸۴۰

سابقه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۷/۳۰

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۰/۱۰/۰۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۲۰

تاریخ انتشار: ۱۴۰۰/۱۲/۲۸

واژگان کلیدی:

توسعه انسانی، سند تحول قضایی، پیش‌گیری از جرم، برنامه پنجم توسعه.

نویسنده مسئول:

حسن حاجی تبار فیروزجایی

آدرس پستی:

ایران، قائم‌شهر، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قائم‌شهر، گروه حقوق.

کد ارکید:

۰۰۰۰۰۰۰۲۰۲۲۸۲۰۲۷

تلفن:

پست الکترونیک:

hajitabar@yahoo.com

۱. مقدمه

می‌شود. (۳) پایایی؛ به مفهوم امکان ذخیره و جبران هر نوع سرمایه فیزیکی، انسانی و زیست محیطی است. (۴) توانمندسازی؛ توانمندسازی نیز به این معنی به کار رفته است که توسعه توسط مردم صورت پذیرد. در خصوص اصلاح و یا توسعه نظام قضایی پژوهش‌های محدودی انجام شده است. مجتبی ثقفی‌نیا و غلامحسین دل‌آور در مقاله‌ای به بررسی اهمیت اصلاح نظام قضایی ایران بعد از انقلاب بر اساس فرمان ۸ ماده‌ای امام خمینی (ره) پرداخته‌اند (ثقفی‌نیا و دل‌آور، ۱۳۹۵) علیرضا دبیرنیا نیز در مقاله‌های (۱۳۹۸) جایگاه قوانین برنامه توسعه در قانون اساسی ایران، برنامه ریزی در راستای وظایف قوه قضائیه را بررسی کرده است. همچنین سیدجوادی‌ن، امین، تابان و رسایی فرد (۱۳۹۹) در مقاله‌ای، طراحی الگوی توسعه و راه‌حلیابی حقوقی منابع انسانی قضایی را مورد بررسی قرار داده‌اند. تمایز و نوآوری مقاله حاضر نسبت به سایر پژوهش‌های انجام‌شده این است که در این مقاله، جایگاه مدل توسعه انسانی در نظام قضایی ایران و آثار آن بررسی می‌شود. بر اساس آنچه گفته شد هدف مقاله حاضر بررسی این سؤال مهم است که مدل توسعه انسانی چه جایگاهی در نظام قضایی ایران داشته و آثار آن چیست؟ به منظور بررسی سؤال مورد اشاره ابتدا، مدل توسعه انسانی بررسی و در ادامه از جایگاه مدل توسعه انسانی در نظام قضایی ایران و آثار آن بحث شده است.

مدل قضایی و مدل توسعه انسانی از مهم‌ترین رویکردهای نظام قضایی است. مدل قضایی مدلی است که در درون فضای حقوقی بر اصلاح وضعیت مجرمین تأکید دارد و از طریق سازوکارهای حقوقی مانند کاهش مداخله حقوق کیفری، جرم‌زدایی، حبس‌زدایی و توسعه تدابیر غیر بازداشتی در نهایت به دنبال کاهش جمعیت کیفری است. در مدل قضایی، مسیر رسیدگی‌های قضایی به گونه‌ای مدیریت می‌شود که در نهایت منجر به محکومیت کیفری و اعمال مجازات نشود. در این معنا، کیفرزدایی به‌طور تقریبی با مفهوم قضا‌زدایی پیوند می‌خورد. در برخی از آثار، کیفرزدایی اعم از قضا‌زدایی و تعقیب‌زدایی در نظر گرفته شده است. درحالی‌که در آثاری دیگر، شامل تدابیر منجر به تعقیب‌زدایی دانسته شده است. پس از دهه ۱۹۷۰ موضوع میان توسعه و جرم و جنایت ظهور پیدا کرد و اندیشمندانی چون گری بکر در تلاش برای پیوند میان توسعه و جرم بودند و بر این باور اند که کنترل جرم و خشونت، در دست‌یابی به اهداف توسعه‌ای تأثیرگذار است. با توجه به این مسئله، این تفکر برای ما ایجاد می‌گردد که جرم به‌مثابه موضوعی کلیدی در توسعه است و نمی‌توان از تأثیر و تأثر میان این دو شاخص چشم‌پوشی کرد. ناکارآمدی‌های مدل قضایی زمینه‌ساز شکل‌گیری مدل توسعه انسانی شده است. در مدل قضایی تأکید بر کیفرزدایی و قضا‌زدایی است. این در حالی است که عناصر اساسی در الگوی توسعه انسانی عبارت‌اند: از (۱) بهره‌وری؛ در قالب این الگو، مشارکت فعال مردم در فرایند درآمدزایی و اشتغال به‌شمار می‌آید. (۲) برابری؛ به امکان مساوی کسب قابلیت‌ها و فرصت به‌کارگیری آن‌ها مربوط

۲. مواد و روش‌ها

مقاله حاضر توصیفی-تحلیلی است. مواد و داده‌ها نیز کیفی است و از فیش‌برداری در گردآوری مطالب و داده‌ها استفاده شده است.

۳. ملاحظات اخلاقی

در این مقاله، اصالت متون، صداقت و امانت‌داری رعایت شده است.

۴. یافته‌ها

برنامه‌های پنج ساله توسعه و سند تحول قضایی مهم‌ترین اسناد حقوقی در زمینه توسعه انسانی نظام قضایی است. در برنامه‌های مختلف توسعه به‌ویژه برنامه توسعه پنجم و ششم به ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به‌عنوان بسترها و زیرساخت‌های توسعه انسانی به‌عنوان عامل مهم پیش‌گیری از جرم توجه شده است. در سند تحول قضایی اما اهداف عمدتاً حول توسعه قضایی است تا توسعه انسانی. در سند تحول قضایی، مسئله اطلاع‌داری و عدم رسیدگی به‌موقع به شکایات و اعتراضات، عدم همکاری مراجع ذی‌ربط در پاسخ به استعلامات و صدور آرای متناقض از چالش‌ها و معضلات اصلی نظام قضایی مورد توجه قرار گرفته است و برای رفع آن راهبردهای اصلاحی پیش‌بینی شده است.

۵. بحث

۵-۱. مدل توسعه انسانی

برای توسعه نظام قضایی دو مدل قابل تصور است: (۱) توسعه مدل قضایی؛ در این مدل، اصلاح و توسعه نظام و ساختار قضایی مد نظر است. اصلاح قوانین در

راستای کاهش جرم‌انگاری و مداخله کیفری، اتخاذ رویکردهای کیفرزدا، آموزش و ارتقای وضعیت شغلی و رفاهی نیروهای انسانی شاغل در قوه قضائیه به‌ویژه قضات، تقویت اصلاح مجرمین و ارتقای وضعیت زندانیان و امثال آن را شامل می‌شود. (۲) مدل توسعه انسانی؛ در این مدل اما اصلاح و توسعه نه ساختار و نظام قضایی که اصلاح فرایند توسعه در سطح کلان جامعه مد نظر است. توسعه انسانی به‌عنوان فرایند افزایش گزینه‌های مردم و افزایش سطح رفاه زندگی تعریف شده است. توسعه انسانی به خودی خود یک هدف است این هدف چیزی جز پرورش استعدادهای انسان نیست. به بیان دیگر توسعه انسانی به معنی دست یافتن انسان به سلامت کامل، دانش، کار، زندگی مطلوب و ایجاد فضای مناسب فرهنگی و اجتماعی جهت رشد اخلاقی جامعه است. به عبارتی برخورداری انسان از زندگی طولانی، سالم و اخلاقی در محیط غنی در جامعه مدنی دموکراتیک هدف نهایی توسعه است. افزایش درآمد و گسترش اشتغال برای تحقق توسعه انسانی ضروری است. اما این دو وسیله توسعه هستند نه هدف آن (قاسمی، ۱۳۸۴، ۸۲۴). مدل توسعه انسانی به‌جای تمرکز بر مؤلفه‌های محدود در فضای حقوقی و قضایی، به دنبال اصلاح واقعیت‌هایی است که قبل از ورود مسائل به نهادهای حقوقی مانند سیستم‌های قانون‌گذاری، قضایی و سازمان زندان‌ها، رخ می‌دهد. واقعیت‌هایی مانند رابطه مستقیم فقر اقتصادی، حاشیه‌نشینی و کمبود رفاه عمومی با میزان وقوع جرم و در پی آن افزایش جمعیت کیفری مفهوم توسعه منابع انسانی در دهه ۱۹۶۰ میلادی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی در مدیریت منابع انسانی مورد توجه قرار گرفت (ستایش و همکاران، ۱۳۹۹، ۶۷). شاخص توسعه انسانی

در نتیجه عدم موفقیت نظام کیفری سنتی (مبتنی بر سزادهی و بازپروری) در مهار نرخ فزاینده بزه‌کاری، ضرورت اتخاذ راهبردهای پیش‌گیرانه بیش از پیش مورد توجه قرار گرفت. از میان انواع رویکردهای جاری، پیش‌گیری از جرم از طریق توسعه انسانی جایگاه خاصی در میان پژوهش‌های جرم‌شناختی و سیاست‌گذاری‌های جنایی یافته است. ضرورت بررسی شرایط اجتماعی جرم‌زا و تشریک مساعی جامعه و ارکان مختلف آن از قبیل خانواده، نهادهای آموزشی، بهداشتی و خدماتی در پیش‌گیری از جرم، هرگز تا به این حد مورد توجه قرار نگرفته بود. درست به همین دلیل است که در این رویکرد تأکید می‌گردد که قوت و ضعف هر کدام از نهادهای مذکور، نقش مؤثری در افزایش یا کاهش نرخ بزه‌کاری آینده در اجتماع خواهد داشت.

در برنامه پنج ساله اول، پیش‌گیری از جرم مورد توجه قرار گرفته است. به‌صورتی که یکی از اهداف کلی برنامه پنج ساله اول، توسعه پیش‌گیری از وقوع جرائم در نظر گرفته شده بود. در سایر بخش‌های این برنامه نیز می‌توان اقداماتی را که نه ضرورتاً با هدف پیش‌گیری از جرم، ولی دارای کارکرد پیش‌گیری اجتماعی هستند مشاهده کرد از قبیل تقویت بنیان خانواده، بسیج کلیه امکانات دولتی در جهت ریشه‌کنی اعتیاد و مفاسد اجتماعی، پرورش روحیه احترام به قانون و نظم‌پذیری و بهبود خدمات درمانی و رفاهی و ایجاد فرصت اشتغال. در برنامه دوم توسعه به پیش‌گیری از جرم توجهی نشد؛ ولی اقداماتی با جنبه پیش‌گیری اجتماعی لحاظ گردید. در برنامه سوم توسعه نیز به‌صورت محدود به پیش‌گیری از آسیب‌های اجتماعی توجه شده است. «لکن در ماده

اهمیت سرمایه‌گذاری در سرمایه اجتماعی، آموزش، علم، فرهنگ، ورزش‌های عمومی و مراقبت‌های بهداشتی را در راهبردهای توسعه اقتصادی و کیفیت زندگی نشان می‌دهد. از همه بیشتر، این مطلب اهمیت نظام ارزشی هر کشور را مطرح می‌سازد (آصف‌زاده و پیری، ۱۳۸۳، ۱۹۴). «توسعه منابع انسانی فرایندی پویاست که اهداف زیر را برای نیل به توسعه و رفاه پایداری اجتماعی مورد توجه قرار می‌دهد: ۱. سرمایه‌گذاری در منابع انسانی برای توانمندسازی مردم از طریق ارتقای سطح آگاهی‌ها، دانش و اطلاعات. ۲. به‌کارگیری منابع انسانی برای افزایش میزان بهره‌وری و تولید نهایی. ۳. زمینه‌سازی برای افزایش سطح مشارکت مردم در برنامه‌ها و پروژه‌های توسعه که متضمن مصرف منابع انسانی و تلاش برای استفاده بهینه از افزایش تولید نهایی در جهت بالا بردن کیفیت زندگی مردم است» (ای اسکاپ، ۱۹۹۶، ۲۳۱). هدف از توسعه ایجاد محیطی است که مردم بتوانند زندگی بانشاط، سالم و خلاق داشته باشند. در چنین مدلی از توسعه نظام قضایی، لازم است بسترهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تحقق بزه با توسل به رشد و توسعه انسانی و اجتماعی محقق شود.

۵-۲. جایگاه مدل توسعه انسانی در نظام قضایی ایران

در این قسمت به بررسی جایگاه مدل توسعه انسانی در نظام قضایی ایران پرداخته می‌شود.

۵-۲-۱. رویکرد قانون‌گذار به توسعه انسانی در اسناد بالادستی

۹۷ برنامه چهارم توسعه دولت مکلف شده بود که به‌منظور پیش‌گیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی، طرح کنترل آسیب‌های اجتماعی با تأکید بر پیش‌گیری از اعتیاد به مواد مخدر را تهیه و تنظیم نماید» (بهارستان‌فر؛ مرکز مال‌میری، ۱۳۹۰، ۱۷). هم‌چنین در سایر بخش‌های این برنامه مانند سایر برنامه‌های قبل، مجموعه اقداماتی از سنخ پیش‌گیری اجتماعی در نظر گرفته شد. هرچند که در برنامه‌های پنج‌ساله رهنمودهایی کلی مشاهده می‌شود که بسیاری از آن‌ها به‌صورت اختصاصی با هدف پیش‌گیری از جرم نوشته نشده است (اداره‌کل پژوهش اطلاع‌رسانی، ۱۳۸۷، ۲۲۵). در اجرای بند ۵ اصل ۱۵۶ قانون اساسی، در برنامه‌های توسعه پنجم و ششم به پیش‌گیری از انحرافات فرهنگی و اجتماعی و جرم توجه ویژه‌ای شده است. در قانون برنامه پنجم توسعه تغییر رویکرد به پدیده جرم و انحراف نسبت به برنامه‌های اول تا چهارم توسعه واضح است (اصغری؛ سرمدی واله، ۱۳۹۲، ۱۵۵). در برنامه‌های اول تا چهارم بیشتر به موضوعات پس از وقوع جرم از جمله تسهیل و تسریع جریان دادرسی و کاهش هزینه‌ها توجه شده بود. در حالی که در برنامه پنجم توسعه بیشتر به شرایط قبل از جرم و اصلاح قوانین به‌منظور پیش‌گیری از جرم توجه گردید (سرمدی واله، ۱۳۹۰، ۱۴۴).

مشکل اینجاست که پیش‌گیری از جرم در برنامه‌های توسعه عمدتاً با محوریت نقش قوه قضائیه مورد نظر بوده است. در واقع از آنجا که پیش‌گیری از وقوع جرم به دلیل امتیازات آن به‌عنوان یکی از وظایف اصلی قوه قضائیه به حساب آمده است و قوانین برنامه‌های توسعه نیز بر این تکلیف تأکید خاص داشته‌اند؛ ولی

این تلاش‌ها از جامعیت و یکپارچگی خاصی برخوردار نبوده است و نتیجه چشمگیری به همراه نداشته است. در قانون برنامه پنجم توسعه برای رفع مشکلات این بخش و اثر بخشی تلاش‌های پیش‌گیرانه مقرراتی به‌طور صریح یا ضمنی مقرر شد. بدین‌گونه که در خصوص پیش‌گیری جامعه‌مدار آموزش هنجارهای حقوقی و قضایی از رهگذر رسانه‌ها و مدرسه‌ها و در زمینه پیش‌گیری موقعیت‌مدار با محوریت بر جرائم ثبتی مقرراتی وضع شده است (نیازپور، ۱۳۹۱، ۲۰۸). در واقع، واکاوی برنامه‌های فوق حاکی از آن است که قانون‌گذار در زمینه پیش‌گیری از جرم، رویکردی موردی و بخشی داشته است. البته، در قانون برنامه ششم توسعه و قانون احکام دایمی برنامه‌های توسعه کشور مصوب ۱۳۹۵ پیش‌گیری از جرم به‌عنوان یکی از محورهای اصلی در توسعه کشور در نظر گرفته شده است و از این‌ نظر نسبت به قوانین برنامه گذشته هم‌گرایایی پیش‌گیری از جرم و توسعه به موضوعی اساسی تبدیل شده است. در قانون یادشده برای کاهش و یا پیش‌گیری در سه سطح جرم کلان (همه جرائم)، جرم موردی جرائم خاص و آسیب‌های اجتماعی برنامه‌ریزی گردیده و تدابیری پیش‌بینی شده است. در سطح پیش‌گیری از جرم به‌طور کلان می‌توان به تکالیف قوه قضائیه در تهیه لوایح لازم با رویکرد پیش‌گیری از وقوع جرم و اختلاف (بند الف ماده ۳۸ قانون احکام دائمی) انجام تکالیف قانونی در زمینه پیش‌گیری از وقوع جرم (بند ب ماده ۳۸ قانون مذکور) تهیه و تدوین برنامه جامع پیش‌گیری از وقوع جرم و ارتقای سلامت اجتماعی به‌منظور کاهش ده درصدی جرم (جزء ۱ بند ت ماده ۱۱۳ ق. برنامه ششم) و شناسایی عوامل مؤثر در بروز دعاوی و

جرائم (جزء ۲ بند ت ماده ۱۱۳ ق. برنامه ششم) اشاره کرد.

در خصوص پیش‌گیری از جرائم خاص عموماً تکالیف و تدابیری در قانون برنامه ششم برای کاهش و یا پیش‌گیری از قاچاق کالا و ارز (جزء ۳ بند (ف) ماده ۳۸، جزء (ج) ماده ۴۶، بند (ت) ماده ۱۰۶، بند (ب) ماده ۱۰۸)، قاچاق مواد مخدر (جزء ۱ بند (ث) ماده ۸۰)، مواد مخدر و در مواردی سرقت (بند (پ) ماده ۱۰۸) و جعل (بند (الف) ماده ۶۸) مورد توجه قرار گرفته است. به دلیل آنکه آسیب‌های اجتماعی بستر جرائم و انحرافات خاصی خواهند بود در قوانین مذکور با تدابیر گسترده‌تری مورد توجه قرار گرفته است. به گونه‌ای که پیش‌گیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی، جزو مسائل محوری در سطح موضوعات خاص کلان فرابخشی قانون برنامه ششم محسوب شده است (بند (ت) ماده ۲) بدین منظور مطابق ماده ۷۸ قانون برنامه مورد اشاره: «دولت مکلف گردیده در راستای تحقق عدالت اجتماعی و حمایت از اقشار آسیب‌پذیر و بسط پوشش‌های امدادی حمایتی و بیمه‌ای و پیش‌گیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی نسبت به طراحی و اجرای برنامه‌های لازم برای نیل به اهداف مندرج در جدول موضوع این ماده اقدام و گزارش پیشرفت کار را هر شش ماه یک بار به مجلس ارائه کند». هم‌چنین بر اساس ماده ۸۰ قانون برنامه ششم: «دولت موظف شده است که طرح جامع کنترل و کاهش آسیب‌های اجتماعی را با اولویت اعتیاد، طلاق، حاشیه‌نشینی، کودکان کار و مفاسد اخلاقی مشتمل بر محورهای مندرج در ماده اقدام کند به گونه‌ای که آسیب‌های اجتماعی در انتهای برنامه به بیست و پنج درصد میزان کنونی کاهش

یابد». در همین راستا به موجب ماده ۵۷ قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور «به‌منظور بسط و گسترش هرچه بیشتر عدالت اجتماعی در جامعه، کاهش فقر و نابرابری، تحقق اقتصاد مقاومتی و عدالت بنیان کردن توسعه اقتصادی، وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی مکلف شده است نسبت به رصد شاخص‌های رفاه و تأمین اجتماعی و تقویم و اثرسنجی برنامه‌ها و اقدامات اقتصادی بر وضعیت کیفیت زندگی اقشار و گروه‌های هدف اقدام و نسبت به تهیه و تدوین و اجرای چند بسته سیاستی متناسب با فرآیندهای رشد توسعه و پیشرفت مبادرت کند از جمله بسته‌های مورد نظر، بسته سیاستی صیانت اجتماعی مبتنی بر مصون‌سازی و پیش‌گیری از بروز مخاطرات و آسیب‌های اجتماعی و مداخله مؤثر برای کاهش و کنترل آسیب‌های اجتماعی و تحکیم و تقویت پیوندهای اجتماعی (بند الف) و بسته سیاستی حمایت اجتماعی مبتنی بر ارائه خدمات اجتماعی متناسب با نیازهای جسمی و روانی اقشار و گروه‌های هدف جهت برابری فرصت‌ها و زمینه‌سازی بازگشت و حضور فعال افراد آسیب‌دیده در اجتماع (بند ب) می‌باشد». هم‌چنین طبق بند (پ) ماده مذکور: «دولت مکلف گردیده به- منظور رفع فقر و نابرابری و پیش‌گیری از بروز آسیب‌های اجتماعی، نسبت به انجام چند طرح حمایتی در قالب برنامه‌های اجتماع محور و خانواده محور و با استفاده حداکثری از مشارکت‌های مردمی و همکاری‌های جمعی اقدام کند. این طرح‌ها عبارت- اند از: ۱) اجرای طرح‌های حمایت از کودکان در معرض آسیب‌های اجتماعی و یا دارای معلولیت‌ها و نارسایی‌های جسمی، روانی و خانوادگی و یا مبتلا به فقر غذایی، آموزشی. ۲) اجرای طرح‌های حمایت از

بدین شرح که نقش وکیل نباید به حضور صرف فیزیکی، به‌عنوان یک ناظر بی‌اختیار و غیر کنشگر، در فرایند دادرسی فروکاسته شود؛ بلکه جای آن دارد که در نگاه تحول‌گرایانه به‌نظام قضایی، نقش وکیل به‌عنوان مهم‌ترین ابزار دفاعی شهروندان در کشف حقیقت و مآلاً عامل مهمی در اجرای عدالت از طریق نظارت فعال و نامحدود بر فرایند دادرسی از حیث اجرای مو به مو و نکته به نکته قوانین ماهوی و آئین دادرسی به رسمیت شناخته شود. دشواری دسترسی عمومی به خدمات حقوقی یکی از مسائلی است که سبب تزلزل در روابط حقوقی اشخاص می‌شود و موجب می‌شود تا دستگاه قضایی در اجرای مأموریت پنجم خود که پیش‌گیری از وقوع جرائم و دعاوی است با مشکل مواجه شود. سند تحول قضایی برای حل این مشکل راهکارهایی ارائه داده است. در سند تحول قضایی برای مسئله دشواری دسترسی عمومی به خدمات حقوقی راهکارهایی تمهید شده است که از جمله آن‌ها می‌توان به توسعه نرم‌افزارهای حقوقی به‌منظور تسهیل دسترسی عمومی به خدمات حقوقی نظیر مشاوره در تنظیم قرارداد، تنظیم اسناد ثبتي و قضایی و پیش‌بینی حکم احتمالی صادره در موارد اختلاف با توجه به داده‌کاوی اطاعات پرونده‌های مشابه مبتنی بر فناوری‌های نوین و هوش مصنوعی اشاره کرد. موضوع شفافیت و ارتقای آن در سند تحویل قضائیه از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است به گونه‌ای که در هر چهار فصل این سند به‌طور مستقیم به بحث شفافیت پرداخته شده است. در فصل نخست این سند و ذیل عنوان مبحث چهارم سیاست‌های تحول‌آفرین مورد شماره ۴ «افزایش شفافیت عملکرد و پاسخ‌گویی در تعامل با جامعه» را به‌عنوان یکی از سیاست‌های تحول‌آفرین قوه برشمرده است. بر این

زنان و دختران با اولویت زنان سرپرست خانوار و دختران دارای مشکلات جسمی، روانی، خانوادگی و در معرض آسیب‌های اجتماعی. ۳) اجرای طرح‌های حمایت از سالمندان و برنامه‌های غنی‌سازی دوران سالمندی به‌منظور ایجاد زمینه حضور فعال و مؤثر آنان در عرصه اجتماع و خانواده».

۵-۲-۲. جایگاه مدل توسعه انسانی در سند تحول قضایی

سند تحول قضایی از مهم‌ترین اسناد حقوقی در زمینه تحول در مدل قضایی است که لازم است به مهم‌ترین ابعاد این سند در راستای توسعه انسانی پرداخته شود.

الف) رفع دشواری دسترسی عمومی به خدمات حقوقی

«در سند تحول قضایی برای مسئله دشواری دسترسی عمومی به خدمات حقوقی راهکارهایی تمهید شده است که از جمله آن‌ها می‌توان به توسعه نرم‌افزارهای حقوقی به‌منظور تسهیل دسترسی عمومی به خدمات حقوقی نظیر مشاوره در تنظیم قرارداد، تنظیم اسناد ثبتي و قضایی و پیش‌بینی حکم احتمالی صادره در موارد اختلاف با توجه به داده‌کاوی اطاعات پرونده‌های مشابه مبتنی بر فناوری‌های نوین و هوش مصنوعی اشاره کرد» (اسماعیلی و همکاران، ۱۴۰۲، ۱۳۴). البته با وجود پرداختن به ضرورت «دسترسی عمومی به خدمات حقوقی» در متن این سند، رویکرد این سند بیش از آنکه نگاه ماهیتی و فلسفی به ضرورت بهره‌مندی مردم از خدمات حقوقی باشد، به نقش شکلی و تشریفاتی «نهاد دفاع» محدود شده است.

علاوه‌براین، در سند تحول قضایی، راهبردهایی برای برطرف کردن چالش اجرای ناقص و دیر هنگام آرای دادگاه‌ها پیش‌بینی شده است. در سند مزبور، کاهش مداخلات انسانی در شناسایی دارایی و اموال محکومان، افزایش تبعات متواری شدن محکومان و افزایش تبعات ادعای غیر واقعی اعسار از محکوم‌به به‌عنوان راهبردهای مقابله با چالش اجرای ناقص و دیر هنگام آرای دادگاه‌ها معرفی شده‌اند که با توجه به راهکارهای محکومان برای فرار از اجرای رأی دادگاه‌ها، راهبردهایی سنجیده و قابل اجرا محسوب می‌شوند و اجرای آن‌ها مشکلات فعلی را تا حدودی برطرف خواهد کرد.

ج) حمایت مؤثر از محکومان پس از اتمام دوره حبس

بر اساس قسمت اخیر بند ۵ اصل ۱۵۶ قانون اساسی، یکی از وظایف ذاتی قوه قضائیه اصلاح مجرمان بوده است و واگذاری این وظیفه به قوه قضائیه به معنی سلب مسئولیت از سایر قوا و سازمان‌ها و نهادهای دولتی نیست و به همین دلیل هم قانون‌گذار در بند «ج» تبصره ۲ از شق ۲ ماده ۳۸ قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور مصوب اسفندماه ۱۳۹۵ به ضرورت همکاری دستگاه‌های مختلف در این زمینه تأکید کرده است و تصویب آئین‌نامه اجرایی آن را با همکاری نهادهایی مانند سازمان زندان‌ها بر عهده هیئت وزیران گذارده است. مقررات این آئین‌نامه طبعاً با مقررات آئین‌نامه نحوه تفکیک و طبقه‌بندی زندانیان که در آذرماه ۱۳۸۵ به تصویب رئیس قوه قضائیه رسیده است هم‌پوشانی خواهد داشت. طبعاً با توجه به اینکه آخرین اراده قانون‌گذار در این رابطه معطوف به تصویب این آئین‌نامه توسط هیئت وزیران

اساس سیاست‌های تحول‌آفرین عبارت‌اند از تغییرات در جهت‌گیری‌های کلان قوه قضائیه است که چارچوب اصلی تعیین راهبردها را تشکیل می‌دهند. به بیان دیگر افزایش شفافیت عملکرد به‌عنوان یکی از چارچوب‌های اصلی تعیین راهبردهای قوه قضائیه ذکر شده است که خود گویای اهمیت شفافیت عملکردی در دستگاه قضایی کشور است. با این بررسی سند تحول قضایی بیانگر این امر است که توسعه انسانی مورد توجه این سند نبوده و اهداف مد نظر آن عمدتاً بر مبنای مدل توسعه قضایی است.

ب) کاهش حجم فزاینده پرونده‌ها و برطرف کردن چالش اجرای ناقص و دیر هنگام آرا

یکی دیگر از ویژگی‌های بارز سند تحول قضایی، ارائه راهکار برای کاهش حجم فزاینده پرونده‌های ورودی به قوه قضائیه است. ترغیب طرفین اختلاف به توافق با یکدیگر بدون نیاز به مداخله سایرین با طراحی سازوکارهای اعتباری برای اشخاص، اصلاح مأموریت شورای حل اختلاف با تمرکز بر صلح و سازش و استفاده از روش‌های جایگزین رسیدگی قضایی در تمامی دعاوی و تدوین و پیگیری تصویب صلاحیت مراجع شبه قضایی اعم از مراجع اختصاصی اداری، شبه حقوقی، شبه کیفری، انتظامی و صنفی مانند کمیسیون ماده ۱۰۰ قانون شهرداری‌ها و هیئت‌های رسیدگی به تخلفات اداری از جمله تمهیدات سند تحول برای رفع معضل کاهش حجم فزاینده پرونده‌های ورودی به قوه قضائیه است (قوه قضائیه، ۱۴۰۰، ۷۸).

شدن محکومان کیفری مبتنی بر سیاست اصلاح و درمان مجرمان می‌باشد. به همین دلیل نیز در آئین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها هدف از تحمل کیفر حرفه‌آموزی، بازپروری و بازسازی مجرمان اعلام شده است. موضوع بازپروری و باز اجتماعی شدن محکومان بیش از نیم قرن است که در کشور ما مطرح شده است و در قوانینی از جمله قانون اقدامات تأمینی و تربیتی سال ۱۳۳۹ بر آن تأکید شده است؛ اما در عمل، سیاست باز اجتماعی کردن مجرمان به دلیل تورم جمعیت کیفری زندان‌ها، کمبود بودجه و نبود فضای کافی، فقدان نیروی کافی، متخصص و کارآمد توفیق چندانی حاصل نکرده است.

۵-۳. آثار توسعه انسانی

آثار توسعه انسانی بر نظام قضایی عبارت‌اند از مواردی که در ادامه بیان می‌شود.

۵-۳-۱. پیش‌گیری از جرم

یکی از مهم‌ترین آثار توسعه انسانی، پیش‌گیری از جرم است. با توجه به تبیین راهبرد پیش‌گیری به عنوان ابزاری مهم در جهت حصول به توسعه پایدار و با عنایت به اینکه برای کنترل بزه‌کاری باید زمینه‌ها و خاستگاه‌های اجتماعی آن را شناخت و با خنثی‌سازی آن‌ها، امکان وقوع بزه‌کاری را از بین برد و یا دست‌کم کاهش داد و با درک این موضوع که مقابله کیفری ممکن است صرفاً در کوتاه‌مدت مؤثر باشد؛ ولی در بلندمدت، رفتار مرتکبان تغییر شکل داده و در اشکال جدید بزه‌کاری بروز خواهد کرد و از لحاظ علمی تکیه بر کیفر و تشدید واکنش‌های کیفری، بدون توجه به عوامل و زمینه‌ها نوعی مبارزه با معلول است و در عمل نمی‌تواند تأثیر مشهودی داشته باشد.

است، آئین‌نامه مصوب رئیس قوه قضائیه در قسمت‌هایی که هم‌پوشانی یا تعارضی با آئین‌نامه جدید دارد، به صورت ضمنی نسخ می‌شود. از این رو، همکاری دستگاه‌های اجرایی و سازمان‌ها مردم‌نهاد در قانون برای باز اجتماعی شدن محکومان یکی از الزامات این آئین‌نامه می‌باشد (اسماعیلی و همکاران، ۱۴۰۲، ۱۳۵).

عدالت کیفری، بر سزادهی متمرکز است و قوه قضائیه نیز معمولاً تمرکز بر تعقیب و مجازات دارد. نقش آن در امر تعقیب و مجازات پررنگ‌تر است و همین امر باعث می‌شود که این قوه برای اجرای آن دسته از وظایفی که مربوط به پیش‌گیری از وقوع جرم و اصلاح و باز اجتماعی کردن مجرمان است، بودجه و امکانات لازم را کمتر در اختیار داشته باشد و به همین دلیل در این زمینه باید با تمرکززدایی از قوه قضائیه، وظیفه مربوط به بازپروری و اصلاح مجرمان را با اعمال نوعی از سیاست مشارکتی در امر باز اجتماعی کردن محکومان کیفری با دخالت سایر نهادها ساماندهی کرد. قوانین مربوط به عدالت کیفری باید به ترتیبی تصویب شوند که مجازات را در خدمت اصلاح مجرم قرار دهند و مجازات صرفاً اعمال رنج و درد بر فردی است که محکومیت کیفری حاصل کرده است؛ اما این چیزی نیست که به‌تنهایی حتی خواسته شاکی باشد و به همین دلیل امروزه کارکرد سومی به مجازات‌ها تحت عنوان «کارکرد ترمیمی» اضافه شده است تا زیان مادی و معنوی وارد بر بزه‌دیده نیز بدون جبران باقی نماند و طبیعی است که نمی‌توان رویکرد اصلاحی و درمانی بزه‌کار را نیز در این فرایند به‌عنوان نقطه مقابل نادیده گرفت. بر این اساس، تصویب آئین‌نامه باز اجتماعی

بنابراین «با وجود تأثیرگذاری غیر یکنواخت و متفاوت تیپ‌های پیش‌گیری برنامه‌ریزی تدابیر، اقدامات و فعالیت‌های این علم طیف کلان و گسترده‌ای دارد و لذا نمی‌توان انتظار داشت که یک مؤسسه، نهاد و وزارت‌خانه بتواند عهده‌دار در انجام پیش‌گیری از وقوع جرم در جامعه باشد؛ زیرا تفکیک قوا به‌عنوان اصل مسلم حقوق اساسی است. بدین ترتیب این نظر شکل می‌گیرد که به‌منظور پیش‌گیری از وقوع جرم بایستی سیاست‌گذاری و مدیریت به این معنا که با تعیین چارچوب‌های این علم تحت رهبری نهاد یا ارگانی خاص با هیئت اجتماع هماهنگی، مشارکت و همکاری صورت می‌پذیرد» (ایران‌شاهی، ۱۳۹۲، ۵۶).

هر کشوری که به‌دنبال پیشرفت در محیط اجتماعی است به‌دنبال سرمایه‌گذاری در زمینه پیش‌گیری از جرم می‌باشد، آنتونی گیدنز معتقد است: «وظیفه جرم‌شناسان این است که اجتماع را علیه بزهکار مجهز نمایند و اقدامات لازم را برای درمان بزهکاران به عمل آورند. یعنی هم علل جرم را مورد مطالعه قرار دهند و هم راه‌های پیش‌گیری و طرق جلوگیری و تکرار جرم را بررسی کنند تا بتوانند هم اجتماع و هم افراد را در مقابل جرائم حفظ نمایند (گیدنز، ۱۳۷۷، ۱۲۷). بدیهی است بنیادی‌ترین راه مهار، کنترل و کاهش بزهکاری راهبرد پیش‌گیری از بزه‌کاری است. اهمیت و ضرورت این امر به دلایل زیر می‌باشد: الف) پیش‌گیری از بزه‌کاری مؤثرتر و مطلوب‌تر از اقدامات و تدابیر عکس‌عملی و واکنشی، نظم، امنیت و آسایش را در ابعاد فردی و اجتماعی تأمین می‌نماید. زیرا اعمال تنبیه مجازات و کیفر بیش از آنکه پیامدها و اثرات جرم را از میان ببرد به

توجه به مراحل پیش‌بینی و زمینه‌ساز بزه‌کاری ضروری است (امیدی، ۱۳۸۸، ۲۵۰). در پیش‌گیری از بزه‌کاری با رویکردی کنشی پیشینی و ماهیتی غیر قهرآمیز به‌دنبال کاهش یا از بین بردن عوامل فردی محیطی و وضعی مؤثر در وقوع بزه‌کاری است (نیازپور، ۱۳۸۳، ۱۷۱). پیش‌گیری از جرم، اعمال تدابیر غیر کیفری با هدف مقابله با عوامل و فرصت‌های جرم‌زا است. به گونه‌ای که بتوان با بهره‌گیری از ساز و کارهای غیر سرکوبگر، میزان بزه‌کاری را کاهش داد. ویژگی‌های اصلی این نوع تدابیر که بر کاهش روی آوردن ناکردگان بزه به ارتکاب جرم تمرکز می‌کنند شامل پیشینی بودن، سرکوبگر نبودن و فراگیر بودن است (گسن، ۱۰۵، ۱۳۷۰).

پیش‌گیری دارای انواع مختلفی است: پیش‌گیری اجتماعی، پیش‌گیری اولیه و ثانویه، پیش‌گیری وضعی (توجهی، ۱۳۷۷، ۱۴۱). «تأثیرگذاری تیپ‌های مختلف پیش‌گیری یکسان نیستند برخی از انواع پیش‌گیری زمینه و علل جرم را از بین می‌برد (پیشگیری اجتماعی) و دیگری فرصت امکان آن را کاهش یا دشوار می‌سازد. برای مثال پیش‌گیری وضعی که مبتنی بر اوضاع و احوال ما قبل جنایی شامل اقدامات غیر کیفری است که هدفش از بین بردن و کاهش فرصت‌های وقوع جرم می‌باشد؛ اما زمینه و علل وقوع جرم هم‌چنان خودنمایی می‌نماید. چنانچه جان گراهام در این خصوص معتقد است این تئوری به‌طور کلی در مورد جرائم کوچک و اکتسابی (تملکی) از قبیل سرقت از اماکن سرقت از فروشگاه و تخریب قابل استفاده است. هم‌چنین در جرائم خشونت‌آمیز که تحت شرایط خاصی صورت می‌گیرد نیز کاربرد دارد» (گراهام، ۱۹۹۰، ۶۸).

در جای خود بسیار مهم و ضروری است؛ زیرا این اقدام نیز در کاهش آمار جرائم، اصلاح مجرمین و در نهایت جلوگیری از تکرار جرم فوق‌العاده حائز اهمیت است.

عوامل قوه مجریه نیز به‌طور مستقیم یا غیر مستقیم نقش پیش‌گیرانه خویش را در قالب پیش‌گیری اجتماعی یا وضعی ایفا می‌کنند. به‌طور کلی غالب دستگاه‌های اجرایی در امر پیش‌گیری اجتماعی به نحوی دخیل هستند و در این راستا بعضاً به‌طور اجباری و مبتنی بر مصوبات و گاه به‌دلخواه و اختیار به تعامل یکدیگر می‌پردازند. در این میان نیروی انتظامی به‌عنوان نهادی که بیشترین تماس مستقیم را با مردم دارد حائز اهمیت بالایی می‌باشد. به‌ویژه آنکه به واسطه همین موضوع اقدامات آن بیشتر در معرض دید و قضاوت قرار می‌گیرد. از سوی دیگر برخی از نهادها و مراجع عمومی نیز در امر پیش‌گیری از اعمال مجرمانه فعالیت می‌کنند و هرچند زیر مجموعه قوه مجریه نبوده و به عبارت حقوقی غیر دولتی می‌باشند (ایران‌شاهی، ۱۳۹۲، ۱۹۲).

قوه مجریه می‌تواند با ایجاد محیط مساعد برای رشد فضائل اخلاقی و بالا بردن سطح آگاهی عمومی در همه زمینه‌ها با استفاده صحیح از مطبوعات و رسانه‌های گروهی و وسائل دیگر، آموزش و پرورش و تربیت بدنی رایگان برای همه، رفع تبعیضات ناروا و ایجاد امکانات عادلانه برای همه، پی‌ریزی اقتصادی صحیح و عادلانه بر طبق ضوابط اسلامی جهت ایجاد رفاه، رفع فقر و بر طرف ساختن هر نوع محرومیت در زمینه‌های تغذیه، مسکن، کار و بهداشت و تعمیر بیمه، ایجاد زمینه‌های مناسب برای رشد شخصیت زن و احیای حقوق مادی و معنوی او و حمایت از

صورت‌های گوناگون موجب مسائل و مشکلات متعدد در جامعه می‌شود و از جمله موجبات ترس و نگرانی از جرم و بزهکاری را فراهم می‌آورد.

باید به این نکته اساسی توجه کرد که کیفر و مجازات بزهکار در صورتی که شناسایی و دستگیر شود، فقط توجه به یک بخش از موضوع است. در حالی که نقش جامعه و دولت در این روند که عموماً بستر و زمینه‌ساز جرائم و بزهکاری هستند نباید نادیده گرفته شوند. در واقع این بزهکار است که مجازات می‌شود و بخش‌های دیگر از جمله جامعه و نهادهای مسئول در امور اجتماعی، فرهنگی، تربیتی، اقتصادی، قضایی و ... که بعضاً در مقام معاونت در جرم به‌شمار می‌آیند هیچ‌گونه مجازاتی نمی‌شوند (نیازپور، ۱۳۸۷، ۱۸).

طبق بند ۵ اصل ۱۵۶ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران یکی از وظایف خطیر قوه قضائیه پیش‌گیری از وقوع جرم می‌باشد و بدون توجه به این وظیفه مهم بحث درمان و مبارزه با مجرمین و قانون‌شکنان به هیچ نتیجه مثبت و سازنده‌ای نخواهد رسید.

بدیهی است اقدامات پیش‌گیرانه که به منزله واکسیناسیون جامعه در مقابل جرائم است، می‌تواند به دو صورت متجلی گردد: ۱- قسمتی از این اقدامات اساساً مربوط به زمانی است که هنوز جرم تحقق نیافته است. ۲- بخش دیگری از این اقدامات مربوط به زمان پس از وقوع جرم است. آن بخشی که باید پیش از هر اقدام دیگری مورد توجه قوه قضائیه قرار گیرد اقدامات پیش از وقوع جرم است؛ زیرا اقدام در این بخش می‌تواند در سالم‌سازی جامعه و هدایت افراد نقش عمده و اساسی ایفا نماید. البته اقداماتی که پس از وقوع جرم در راستای بازسازی مجرم و بازگرداندن وی به آغوش جامعه صورت می‌پذیرد نیز

۵-۳-۲. توجه به منافع عمومی

ایجاد جهان‌بینی خوش‌بینانه از دیگر آثار توسعه انسانی است. این رویکرد سبب توجه به منافع عمومی می‌شود. توجه به منافع عمومی و حقوق دیگران از مهم‌ترین آثار توسعه انسانی است که این امر تأثیر مهمی در شکل‌گیری جامعه سالم با بزهکاری و جرائم کمتر دارد. برای ساختن یک جامعه سر به راه و آرام، دگرخواهی باید پایه تعاملات اجتماعی باشد، اگرچه افراد خودخواه حذف نمی‌شوند. کارتر و کاستیلو نشان دادند که دیگر خواهی بر بهروزی تأثیر انکار ناپذیری دارد و هر جا که هنجار عمل متقابل و دیگر خواهی قوی‌تر است اعتماد متقابل هم قوی‌تر است. دیگر خواهی وجودی رفتاری نوع‌دوستانه است که در آن یک فرد انسانی با هزینه خود به فرد دیگر سود می‌رساند. ویلسن نیز دیگر خواهی را رفتاری خود ویرانگر می‌داند که برای سود دیگران انجام می‌شود. «دیگر خواهی باعث می‌شود که افراد ضمن تأمین منافع خود به دیگران نیز سود برسانند و اگر سود بردن مستلزم زیان وارد کردن به دیگران باشد از آن چشم‌پوشی می‌کنند و به راحتی اعتماد دیگران به خود را خدشه‌دار نمی‌نمایند. بنابراین دیگر خواهی به عنوان یک سد در مقابل فردی‌گرایی افراطی قرار می‌گیرد و انسان را به سمت سازگاری بیشتر با افراد جامعه پیش می‌برد» (سروش، ۱۳۹۱، ۱۹۸). در اسلام، هم به دیگر خواهی و به خیر عمومی توجه شده است و مسلمان نباید به هیچ عنوان به فکر ضرر زدن به دیگران باشد؛ بلکه سعی می‌کند به هر وسیله موجب جلب منفعت دیگری گردد.

۵-۳-۴. مشارکت داوطلبانه مردم و بزه‌دیدگان

و بزهکاران در پیش‌گیری از جرم

مادران و کودکان بی سرپرست در جهت محقق کردن بندهای اصل سوم و بیست‌ویکم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بر آید که به واقع تحقق آن‌ها نمونه‌هایی از آرمان‌شهر مدینه فاضله می‌نماید به گونه‌ای که زمینه بسیاری از جرائم از بین می‌رود. تمام موارد یادشده در قالب پیش‌گیری اجتماعی می‌گنجد با این توضیح که پیش‌گیری اجتماعی اقدام‌های اساسی عمیق و دراز مدت نسبت به افراد و محیط پیرامون آن‌ها را شامل می‌شود.

رویکرد دیگر مبتنی بر تنظیم اوقات فراغت و مسائل فرهنگی است. بدین ترتیب اگر بندهای اصول سوم و بیست‌ویکم در سطح جامعه تحقق یابد می‌توان ادعا کرد که در کشور ما کارآمدترین شکل از علم پیش‌گیری (پیش‌گیری اجتماعی) در حیطه وظائف دولت-مردان جمهوری اسلامی ایران است؛ زیرا که پیش‌گیری زمینه و علل بسیاری از جرائم را در نطفه خفه نموده است مانع از تحقق وقوع آن می‌گردد (میرکمالی؛ حمیدی پور، ۱۳۹۸، ۱۱۰).

سازمان ملل به دو استراتژی در زمینه پیش‌گیری به عنوان دو قالب وسیع اذعان دارد. با این توضیح که ایجاد فرصت‌های شغلی برای بیکاران، کمک به اقشار محروم در جهت ارتقای سطح زندگی‌شان، توجه به مسائل آموزش و پرورش نوجوانان و کمک به قشرهای آسیب‌پذیر زمینه بسیاری از جرائم را می‌خشکاند که به عنوان استراتژی‌های غیر مستقیم پیش‌گیری اجتماعی یاد شده‌اند و استفاده از گشت‌های پلیس، استفاده از موانع فیزیکی جهت ممانعت از سرقت استفاده از علامت‌های مشخصه فردی بر روی اشیای قیمتی، با نام استراتژی‌های مستقیم بیان شده است (ایران‌شاهی، ۱۳۹۲، ۱۸۸).

از جرائمی که ممکن است (بزه‌دیدگان ممکن است قصد قتل، ضرب و جرح و ایذا بزهکار را داشته باشند) رخ دهد پیش‌گیری می‌کند. جبران خسارت قربانیان اعمال جنایی توسط دولت یکی دیگر از راه‌های افزایش مشارکت بزه‌دیده می‌باشد. این امر کارایی مفید نظام عدالت کیفری را بالا می‌برد و تعامل بزه‌دیده‌گان برای مراجعه به نیروی انتظامی یا دادگاه افزایش می‌دهد. گروه اجتماعی دیگری که باید در برنامه‌ریزی پیش‌گیری از جرم به‌صورت مشارکتی مورد استفاده قرار بگیرند «گروه بزهکاران پیشین» است. این امر به‌ظاهر ممکن است مورد انتقاد باشد؛ ولی در تعدادی از کشورها ترتیباتی اتخاذ شده است که بر اساس آن بزهکاران پیشین که در مسائل بزه و بزه‌کاری تجربه شخصی و مستقیم دارند تجربه‌های خود را به‌منظور کمک در اختیار دست اندرکاران سیاست جنایی قرار می‌دهند.

۵-۳-۵. گسترش سازمان‌های مردم‌نهاد

یکی دیگر از آثار توسعه انسانی، گسترش سازمان‌های مردم‌نهاد است. سازمان‌های مردمی به‌عنوان یکی از محورها اصلی مشارکت اجتماعی نقش اساسی در توسعه جوامع دارند و از آنجا که این نهادها از دل مردم بر می‌آیند. در فرآیند پیش‌گیری از جرم نقش مؤثری دارند. بر اساس تعریف سازمان ملی جوانان، سازمان‌های مردم‌نهاد متشکل از گروه‌های داوطلب مردمی غیر دولتی و غیر انتفاعی است که هدف آن رفع نیاز کل جامعه یا گروه‌هایی از جامعه است و این دسته از سازمان‌ها و نهادهای مستقل با ویژگی‌های انعطاف‌پذیری دموکراتیک غیر انتفاعی و مردمی به منظور توانمند کردن گروه‌های محروم هستند. شورای اروپا هم سازمان‌های غیر دولتی را جمعیت‌ها،

حاکم شدن فرهنگ مشارکت مردمی در پیش‌گیری از جرم و وجود تکلیف همگانی بر ادای شهادت و گزارش جرم موجب می‌شود خطر کشف جرائم برای مجرمان افزایش و در نتیجه بزه‌کاری کاهش یابد. یکی از راه‌های پر خطر کردن رفتارهای مجرمانه، تشویق و ترغیب مردم به شکایت و گزارش جرائم و ایجاد چنین فرهنگی در میان آنان است. البته تشویق مردم به گزارش موارد مشکوک به مراجع انتظامی مستلزم وجود رابطه سالم دوستانه و مبتنی بر اعتماد بین پلیس و مردم است (پلیس جامعه‌محور) (میس؛ آور تمایر، ۱۳۸۵، ۱۸). چنان‌که مردم با میل و رغبت اطلاعات خود را در اختیار مراجع انتظامی قرار دهند. اگر افراد به نظام عدالت کیفری خود اعتماد کامل نداشته باشند یا بترسند که وقتشان تلف خواهد شد و یا امنیت آنان به خطر خواهد افتاد، علاقه چندانی برای مشارکت در گزارش موارد مشکوک به نهادهای ذی‌ربط پیدا نمی‌کنند و تلاش چندانی برای گزارش کردن جرائمی که از آن اطلاع پیدا می‌کنند نخواهند داشت و بدین صورت رقم «سیاه» جرائم بالا می‌رود. در فرایند توسعه انسانی، نگاه سیاست جنایی به بزه‌دیده فقط به‌عنوان یک عنصر منفعل و پذیرنده بزه نیست؛ بلکه به‌عنوان کسی به او نگرسته می‌شود که از او می‌توان در زمینه پیش‌گیری از جرم استفاده نمود. به‌عنوان مثال در بعضی از کشورها (مثل فرانسه) بزه‌دیدگانی که مورد جرائمی هم چون تجاوز جنسی و یا سرقت مسلحانه قرار گرفته‌اند و از نظر روانی تعادل خود را از دست داده‌اند از مشاوره افرادی که خود قبلاً قربانی این جرائم شدند و در حال حاضر آمادگی حمایت از اشخاص بزه‌دیده را دارند برخوردار می‌شوند. این نوع مشاوره بسیار کارساز خواهد بود و

سند تحول قضایی است. در برنامه‌های پنج ساله توسعه به‌ویژه برنامه پنجم توسعه در راستای توسعه انسانی، به مباحث مهمی چون رفع معضل بیکاری و اشتغال، مقابله با زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی جرم توجه شده است؛ اما این نوع برنامه، مقطعی و به نوعی بخشی است. توسعه انسانی در نظام قضایی نیازمند اتخاذ رویکرد کلان و مستمر در سیاستگذاری‌ها است. در خصوص سند تحول قضایی؛ اما باید گفت که سند مذکور رویکرد چندانی به توسعه انسانی ندارد. مهم‌ترین نظریه حاکم بر برنامه‌های سند تحول قضایی، نظریه مخالف با سزادهی یا عدم سزادهی می‌باشد. زیرا در سند به زندان زدایی و جلوگیری از افزایش تعداد زندانیان اشارات فراوانی شده است که می‌توان گفت ارتقای کارایی و اثربخشی زندان و باز اجتماعی کردن زندان از جمله هدف‌های مهم این برنامه‌ها می‌باشد. در سند مورد اشاره تمهیداتی برای توسعه مأموریت‌های شوراهای حل اختلاف و گسترش بخش‌های داور و میانجی‌گری اتخاذ شده است تا از ظرفیت نهادهای شبه قضایی در راستای ایجاد صلح و سازش میان طرفین دعوا بهره‌گیری شود و از این طریق هم بار پرونده‌های قضایی کاهش یابد و هم امور مردم تسهیل و تسریع شود. از طرفی یکی دیگر از ویژگی‌های برجسته سند تحول قضایی، اهتمام به موضوع حقوق عامه است. این اهداف در قالب توسعه قضایی قابل بحث و بررسی است و در حیطه توسعه انسانی در نظام قضایی نمی‌گنجد. ضمن اینکه در رویکرد سند تحول در بستر توسعه قضایی به‌طور کلی، ضمانت اجرای ناکافی و کم اثر در صیانت از حقوق عامه همواره یکی از چالش‌ها بوده است که برای رفع این معضل در سند تحول قضایی بر پیگیری ترک وظایف قانونی مدیران و اهمال و

جنبش‌ها یا گروه‌هایی می‌داند که مستقل از دولت، بدون قصد منفعت‌طلبی و در جهت دفاع از منافع خاص چون مسائل شغلی، اجتماعی، فرهنگی، انسان دوستی و... تشکیل شده‌اند. بنابراین با توجه به تعاریف فوق سازمان‌های مردمی، نهادی هستند که با هدف خیرخواهانه و بدون چشم‌داشت مادی برای اعضای آن و به‌صورت عام‌المنفعه تشکیل می‌شوند. پایه‌های ابتدایی سازمان‌های غیر دولتی را در ایران می‌توان به‌صورت مشارکت‌های مردمی در امور مربوط به اداره خانواده‌های بی سرپرست، دستگیری از مستمندان، پرورشگاه دارالمجانین، درمانگاه، مدرسه، قرض‌الحسنه و ... که توسط افراد خیر و معتمدین محلی تأسیس و اداره می‌شد دانست. برخی از راهبردهای خلاقانه‌ای را که تشکل‌های مردمی و سازمان‌های غیر دولتی برای پرداختن به مسائل مهم اجتماعی اتخاذ کرده‌اند عبارت‌اند از: فراهم آوردن سرپناه برای زنان و دختران، پرداختن به نیازهای زنان سرپرست خانوار، فراهم آوردن خدمات پیش‌گیری، در اختیار قرار دادن وام‌های کوچک. از جمله سازمان‌های خیریه بزرگ مردمی که می‌توان به آن اشاره کرد. مؤسسه خیریه فروغ حضرت خدیجه است که حوزه کاری خود را به سمت فعالیت‌های پیشگیرانه گسترش داده است و مجموعه‌ای از خدمات را به اعضای جامعه و خانوارها ارائه می‌کند این مؤسسه تا کنون ۱۵۰۰ مدرسه در سرتاسر ایران راه‌اندازی کرده است و به‌طور مستمر از ۳۵۰ خانوار (شامل ۲۵۰۰ نفر) حمایت مالی می‌کند.

۶. نتیجه

مهم‌ترین اسناد قابل بررسی در زمینه توسعه انسانی در نظام قضایی ایران، برنامه‌های پنج ساله توسعه و

سهل‌انگاری در صیانت از حقوق عامه از جانب آنها،
تصریح شده است.

۷. سهم نویسندگان

همه نویسندگان حاضر در این پژوهش مشارکت برابر
داشته‌اند.

۸. تضاد منافع

در این پژوهش تضاد منافع وجود ندارد.

منابع

فارسی

توسعه»، فصلنامه تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، شماره ۱۲، ۱۳۹۰.

- توجهی، عبدالعلی، جایگاه بزه‌دیده در سیاست‌های جنایی ایران (حقوق جزا و جرم‌شناسی)، چاپ اول، تهران، انتشارات دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۷.

- ثقفی‌نیا، مجتبی؛ دلاور، غلامحسین، «اهمیت اصلاح نظام قضایی ایران بعد از انقلاب بر اساس فرمان ۸ ماده‌ای امام خمینی (ره)»، مجله فقه و تاریخ تمدن، سال سیزدهم، شماره اول، بهار ۱۳۹۵.

- دبیرنیا، علیرضا، «جایگاه قوانین برنامه توسعه در قانون اساسی ایران؛ برنامه‌ریزی در راستای وظایف قوه قضائیه»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۱۰۶، تابستان ۱۳۹۸.

- ستایش، سامی؛ شاه‌حسینی، محمدعلی؛ منظور، داوود؛ نرگسیان، عباس، «ارائه چارچوبی برای تبیین ابعاد و مؤلفه‌های توسعه منابع انسانی در سازمان‌های پروژه‌محور (مورد مطالعه - وزارت نیرو)»، نشریه پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی، شماره ۴۰، ۱۳۹۹.

- سرمدی‌واله، علی، «سیاست جنایی در قانون برنامه پنجم توسعه»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، شیراز، دانشکده آموزش‌های الکترونیکی دانشگاه شیراز، ۱۳۹۰.

- سروش، مریم، «احساس مسئولیت فردی و اجتماعی دیگرخواهی و اعتماد اجتماعی»، مجله جامعه‌شناسی کاربردی، شماره ۲، ۱۳۹۱.

- سیدجوادین، سیدرضا؛ امین، فرشته؛ تابان، محمد؛ رسایی‌فرد، رسول، «طراحی الگوی توسعه راه‌حلیابی

- اداره کل پژوهش اطلاع‌رسانی (گروه پژوهشی حقوق جزا و جرم‌شناسی)، «نقد و بررسی لایحه پیش‌گیری از جرم»، فصلنامه اطلاع‌رسانی حقوقی و فصلنامه معاونت حقوقی ریاست جمهوری، شماره ۱۱، ۱۳۸۷.

- اسماعیلی، آیت‌اله؛ شیبانی‌فر، محمدحسن؛ صدری، سیدمحمد؛ جمشیدی راد، محمدصادق، «تحول قضایی و راهبرد پیش‌گیری وضعی از فساد اقتصادی»، مجله مطالعات بین رشته‌ای دانش راهبردی، شماره ۵۲، ۱۴۰۲.

- اصغری، عبدالرضا؛ سرمدی‌واله، علی، «پیش‌گیری اجتماعی از جرم در قانون برنامه پنجم توسعه»، مجله آموزه‌های حقوق کیفری، شماره ۴، ۱۳۹۱.

- آصف زاده، سعید؛ پیری، زکیه، «مفاهیم توسعه انسانی و روند شاخص توسعه انسانی در ایران»، نشریه طب جنوب، شماره ۲، ۱۳۸۳.

- امید، جلیل، ارزیابی انتقادی طرح تشدید مجازات اخلاقی در امنیت روانی جامعه (مجموعه مقاله‌های تازه‌های علوم جنایی)، چاپ اول، تهران، نشر میزان، ۱۳۸۸.

- ایرانشاهی، حمید، پیش‌گیری از وقوع جرم و نقش سازمان‌های مسئول در قوانین ایران، چاپ دوم، تهران، انتشارات جنگل، ۱۳۹۲.

- بهارستان‌فر، محمدرضا؛ مرکز مالمیری، احمد، «ارزیابی قوانین برنامه توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در پرتو شاخصه‌های قانون خوب (با تأکید بر قوانین برنامه چهارم و پنجم

- نیازپور، امیرحسین، بزه‌کاری به عادت از علت-شناسی تا پیش‌گیری، چاپ اول، تهران، انتشارات فکرسازان، ۱۳۸۷.

- نیازپور، امیرحسین، «حقوق پیش‌گیری از بزه‌کاری در ایران»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۴۸، ۱۳۸۳.

- نیازپور، امیرحسین، «تکالیف جرم‌شناسانه دستگاه قضایی در پرتو قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی-اجتماعی و فرهنگی»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۸۰، ۱۳۹۱.

لاتین

-Escap, Showing The Way Methodologies for Successful Rural Poverty Alleviation Projects, 1th edition, Bangkok, Publishing united Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, 1996.

حقوقی منابع انسانی قضایی؛ پژوهشی آمیخته»، مجله پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی، شماره ۳۹، بهار ۱۳۹۹.

- قاسمی، محمدعلی، «اعتماد و نظم اجتماعی»، فصلنامه مطالعات راهبردی، شماره اول، ۱۳۸۴.

- قوه قضائیه، سند تحول قضایی، چاپ اول، تهران، انتشارات فرمنش، ۱۴۰۰.

- گراهام، جان، استراتژی‌های پیش‌گیری از جرم در اروپا و آمریکای شمالی مؤسسه پیش‌گیری و کنترل جرم وابسته به سازمان ملل متحد، ترجمه مؤسسه تحقیقات علوم جزایی و جرم‌شناسی دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، چاپ اول، هلسینکی-فنلاند، انتشارات مؤسسه تحقیقات علوم جزایی و جرم‌شناسی دانشگاه تهران، ۱۹۹۰.

- گسن، ریمون، جرم‌شناسی کاربردی، ترجمه مهدی کی‌نیا، چاپ اول، تهران، چاپ‌خانه علامه طباطبائی، ۱۳۷۰.

- گیدنز، آنتونی، جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر جمهوری، چاپ سوم، تهران، نشر نی، ۱۳۷۷.

- میرکمالی، سید علیرضا؛ حمیدی‌پور، محسن، «پیش‌گیری رشدمدار از جرم در پرتو تئوری‌های نوین زیستی»، مجله فقه و حقوق خانواده، شماره ۷، ۱۳۹۸.

- میس، ادوین؛ آور تمایر، پی جی، رهبری اصول اخلاقی و امور پلیس، ترجمه حسین شاکری نشر، چاپ اول، تهران، نشر سازمان تحقیقات و مطالعات ناجا، ۱۳۸۵.